

**TARBIYASI QIYIN O'QUVCHILAR BILAN OLIB BORILADIGAN  
PROFILAKTIK ISHLARNING MAZMUNI**

*Namangan viloyati IIB psixologik ta'minlash guruhi  
psixologi leytenant  
Fattohxonov Xasanxo'ja Iminxo'ja o'g'li*

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan olib boriladigan profilaktik ishlarning mazmuni haqida ko'plab masalalar yuzasidan tushunchalar berilgan.

**Kalit so'zlar:** tarbiya, profilatik tadbir, o'quvchi, psixologiya, ta'lim, oilaviy muhit.

Tarbiya jarayonlarini vujudga kelish haqida, tarbiya psixologiyasi maqsadga muvofiq ravishda tashkil etilgan pedagogik jarayon sharoitida inson shaxsi shakllanishining qonuniyatlarini o'rganadi. Tarbiya har qanday jamiyatning muhim vazifasidir.

Tarbiya – bu shaxsning ijtimoiy, ma'naviy va ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash maqsadida uning ma'naviy, jismoniy kamolotiga muntazam ravishda ta'sir ko'rsatish jarayonidir. O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov: «Ta'limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. Uzining kadr-qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo'lgan insonlarni tarbiyalash imkoniga ega bo'lamiz» deb ta'kidlaganlaridek, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» bugungi kunda shaxs tarbiyasiga jiddiy e'tiborni qaratmoqda. Tasavvur qiling: ilmli, katta ixtirolarga qurbi yetadigan, qonunlarni yaxshi o'zlashtirgan mutaxassis – ma'naviyatsiz, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lsa nima bo'lishi mumkin? U o'z manfaatini o'ylaydi, Vatan uchun biror narsa qurbon qila olmaydi, chunki u – xudbin. Unda mehr-oqibat, fidoyilik, vatanparvarlik, milliy g'urur yo'q. U muhtojlarga yordam bermaydi, chunki unda tarbiya shakllanmagan. Xulq-atvor va odatni shakllantirish, ma'lumki, odam ongining yuksak belgilaridan biri – uning o'zini anglashidir. Odamning o'zini anglashi o'z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi. Odam o'z tevarak-atrofidagi olamni biluvchi va shu olamga ta'sir etuvchi subyektdir. Odamning idrok etadigan, tasavvur qiladigan narsalari uning uchun obyektidir. Ana shu nuqtayi nazardan olganda, odamning o'zini anglashi subyektiv ravishda o'zini «men» deb his qilishida ifodalanadi. Odam ijtimoiy zot bo'lganligidan unga o'zligini anglash qobiliyati xosdir. Faqat ijtimoiy hayotda, o'zga kishilar bilan qiladigan har turli munosabatlarda odamning o'zini anglashi, o'zini «men» deb bilishi vujudga keladi va taraqqiy etadi. Odam o'zini alohida shaxs sifatida kim deb bilishi,

o`zining o`tmishi va kelajagini anglashi, o`z huquq va burchini anglashi va nihoyat o`zining fazilat hamda kamchiliklarini anglashi o`zini anglashiga kiradi. Insonning tabiatini o`zgartiradigan, uning shaxsini tarkib topishiga ta`sir qiladigan kuch ijtimoiy omillar, boshqacha aytganda, jamiyat ishlab chiqarish kuchlari hamda ishlab chiqarish munosabatlarining o`sishi va o`zgarishidir. Bundan tashqari yana inson shaxsining tarkib topishiga ta`sir qiluvchi kuchli omil – inson orttirgan tajribalarning tarbiya vositasi orqali bolalarga berilishidir. Shunday qilib, inson shaxsi juda murakkab psixologik kategoriya bo`lib, u kishining individual hayoti davomida ma`lum konkret omillarning ta`siri ostida sekin-asta tarkib topadi. Ilmiy manbalarga qaraganda inson shaxsi uch omil ta`sirida tarkib topadi. Ulardan birinchisi odam tug`ilib o`sadigan tashqi ijtimoiy muhitning ta`siri bo`lsa, ikkinchisi odamga uzoq muddat davomida sistemali beriladigan ijtimoiy ta`lim-tarbiyaning ta`siridir va nihoyat, uchinchi odamga nasliy yo`l bilan beradigan irsiy omillarning ta`siridir. Insonning psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi, ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Lekin inson shaxsining tarkib topishi, yuqorida aytib o`tganimizdek, faqat shu ikkita faktorga emas, balki uchinchi bir faktorga ham bog`liqdir. Bu faktor nasliy yo`l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlarning ta`siridir. Odamga nasliy yo`l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlar beriladi. Masalan, tanasining tuzilishi, sochi va ko`zlarining rangi, ovozi, gapirish uslublari, ayrim harakatlari tug`ma ravishda berilishi mumkin. Lekin, shuni hech qachon esdan chiqarmaslik kerakki, odamga hech vaqt uning psixik xususiyatlari, ya`ni uning aqliy tomonlari bilan bog`liq bo`lgan sifatleri nasliy yo`l bilan berilmaydi. Nihoyat, nodir hollarda ayrim qobiliyatlar, masalan, musiqa, matematika qobiliyatlarda nasliy yo`l bilan berilishi mumkin. Bunday imkoniyatlarning amalga oshirilishi, ya`ni ro`yobga chiqishi uchun, albatta, ma`lum sharoit bo`lishi kerak. Hozirgi kunda xalqimiz orasidan yetishib chiqqan iste`dodli olimlar, muxandis-ixtirochilar, yozuvchi va shoirlar, davlat va jamoat arboblari, iste`dodli artistlar, rassomlar va boshqa kishilarimizga nasliy yo`l bilan berilgan barcha imkoniyatlarning ro`yobga chiqishi uchun har qanday sharoit maydonga kelganligining dalili bo`la oladi. Bolalar o`quv maskani yoshiga yetgach, shaxs shakllanishining yangi mazmuni boshlanadi. Kichik o`quv maskani, o`smirlik va katta o`quv maskani yosh davrlarida shaxs shakllanishining yuqori bosqichi namoyon bo`ladi. Inson shaxsini o`rganish masalasi bilan falsafa, psixologiya, pedagogika kabi fanlar shug`ullanadi. Hozirgi davrda inson muammosi aniq va gumanitar fanlarning umumiy tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Shunga qaramasdan, bir tomondan, insonni o`rganishda differentsiatsiya hodisasi yuz bermoqda, ikkinchi tomondan, inson taraqqiyotining sintetik tavsifi bo`yicha integratsiya holati ko`zga tashlanmoqda. Inson bir qator fanlarning tadqiqot obyektini ekanligini yig`iq tarzda tasavvur etish uchun uni biosotsial va sotsiobiologik jihatdan o`rganish maqsadga muvofiq. Ma`lumki, inson hayoti va



faoliyatining operatsional (o`quv, operatsiya, harakat, malaka) mexanizmi uning ontogenezida funksional mexanizmga o`sib o`tadi, binobarin, unda komillik belgisi shakllanadi, natijada u kamolot cho`qqisining muayyan darajasiga erishadi. Inson – jamiyat – tabiat – turmush munosabatlarini tekshirgan rus olimlari S.L.Rubinshteyn, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, B.G.Ananov odamning ular bilan har xil turdagi va ko`rinishdagi kauzal, strukturaviy, funksional, fazoviy va makoniy aloqalar tizimi mavjudligini ta`kidlab o`tganlar.

Birinchidan, inson u yoki bu aloqalar tizimiga binoan biologik mahsul «Homo Sapiens» sifatida o`rganiladi.

Ikkinchidan, tarixiy jarayonning ham obyekt, ham subyekt sifatida shaxs tadqiq etiladi.

Uchinchidan, individ muayyan ko`lamda o`zgaruvchan, taraqqiyotning genetik dasturiga asoslanuvchi alohida xususiyatli jonzot tarzida ilmiy jihatdan tekshiriladi.

Insonni jamiyat ishlab chiqarishining yetakchi tarkibi, bilish, kommunikatsiya va boshqaruv subyekt, tarbiya predmeti sifatida tadqiq etilishi muhim ahamiyatga ega. Inson va uning borliq bilan ko`p qirrali munosabatga hamda aloqaga kirishishi quyidagi tarzda namoyon bo`lishi mumkin: – tabiatning biotik va abiotik omillari – inson; – jamiyat va uning tarixiy taraqqiyoti – inson; – inson – texnika; – inson – madaniyat; – inson va jamiyat – yer va fazo. XXI asrda ham odam individ, shaxs, subyekt, komil inson sifatida talqin qilinishda davom ettiriladi, lekin har bir tushuncha mohiyatida sifat o`zgarishlari yuz berishi mumkin. Odamga individ sifatida tavsif berishda uning yosh davri, jinsiy va individual-tipologik xususiyatlariga asoslaniladi. Yosh davr sifatleri ontogenetik evolyutsiya bosqichlarida izchil ravishda namoyon bo`ladi va takomillashuv jarayonida o`z ifodasini topadi. Individning individual-tipologik xususiyatiga konstitutsion (tana tuzilishi, bioximik individuallik) holatlar, simmetriya va assimetriya juft retseptorlari, effektorlari funksiyasi kiradi. Bu xususiyatlar va xossalr birlamchi hisoblanib, hujayra va molekulyar tuzilishning barcha darajalarida ishtirok etadi. Yosh, jinsiy va individual tipologik xususiyatlar sensor, mnemik, verbal va mantiq psixofiziologik funksiyalari dinamikasi hamda organik ehtiyojlar tuzilishini aniqlaydi. Individning bu xususiyatlarini ikkilamchi deb atab, ularning integratsiyasi temperamentida va tug`ma mayllarda ifodalanilishini ta`kidlab o`tish joiz. Yuqoridagi sifatlar rivojining muhim shakli ontogenetik evolyutsiyadan iborat bo`lib, ular filogenetik dasturga asoslanib hukm suradi. Yosh va individual o`zgaruvchanlik insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti ta`siri ostida har xil ko`rinishda namoyon bo`ladi. Individning dinamik xususiyatlariga shaxsning ijtimoiy sifatleri ta`sir etib, uning individual o`zgaruvchanligi omilini kuchaytiradi. Insonning shaxs sifatida tavsiflashning muhim lahzasi, uning dinamik xususiyatlari hisoblanib, jamiyatdagi statusi (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, ya`ni uning jamiyatda egallagan o`rni) orqali ifodalanadi. Status negizida doimiy o`zaro aloqalar

tizimi yotadi. Rolning ijtimoiy funksiyasi muayyan maqsadlarga va qadriyatlarga yo`nalganlik shaxsni faollashtiradi. Status, rol, qadriyatga yo`nalganlik shaxs xususiyatlarining birlamchilarini tashkil etadi va uning tuzilishida asos bo`lib xizmat qiladi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:**

1. Boymurodov.N.Amalij psixologiya .T.: Yangi asr avlodi. 2009y
2. Vohidov. M. Bolalar psixologiyasi. T.: O`qituvchi. 1982y.
3. Davletshin. M. Umumiy psixologiY. T.: 2002 y
4. Karimova V. va boshq. PsixologiY. T.: A.Qodiriy nom. xalq merosi nash. 2002y
5. Jabborov A. Ma`naviyat psixologiyasi. Qarshi. Universitet. 2001 y